

Ludvik Karničar
Gradec
Andrejka Žejn
Dunaj

UDK 811.163.6'282.2(436.5=163.6)

POIMENOVANJA ZA KORUZO V SLOVENSKIH NAREČJIH NA
AVSTRIJSKEM KOROŠKEM: OB NADALJEVANJU
DOLGOROČNEGA PROJEKTA O LEKSIKALNI INVENTARIZACIJI
KOROŠKIH GOVOROV

V prispevku sta najprej na kratko opisana leta 1980 v Gradcu zastavljeni dolgoročni dialektološko-sociolingvistični projekt *Leksikalna inventarizacija slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* in njegovo trenutno (2007–2010) kratkoročno nadaljevanje kot projekt *Leksika in potek izoleks v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem*. V okviru slednjega je nastala tudi analiza poimenovanj za koruzo v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem (*turka*, *turkinja*, *turščica*, *sirek* in *koruza*) in njihove vključenosti v sistem poimenovanj za koruzo v slovenskih narečjih, kot je prikazan na že objavljeni karti po gradivu za SLA. Posamezne pridevniške, samostalniške in glagolske tvorjenke iz leksema *sirek* nakazujejo smer širitve izoleks.

inventarizacija leksike, slovenska Koroška, slovenska narečja, poimenovanja za koruzo

The contribution first offers a short description of the long-term dialectological-sociolinguistic project *A lexical inventory of Slovene folk language in Carinthia* that began in 1980 in Graz and its current (2007–2010) short-term continuation in the form of the project *Lexemes and the spread of isolexemes in Slovene dialects in Austrian Carinthia*. Within the scope of the latter, an analysis was carried out of words for 'corn' in Slovene dialects in Austrian Carinthia (*turka*, *turkinja*, *turščica*, *sirek* and *koruza*) and their inclusion in the system of names for corn in Slovene dialects as shown on the already published map on the basis of the material for SLA. Individual adjectival, nominal and verbal derivatives from the lexeme *sirek* point in the direction of the widening of the isolexeme.

lexical inventory, Slovene Carinthia, Slovene dialects, names for corn

1 Projekt *Leksikalna inventarizacija slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*

Članek je nastal v okviru novega nadaljevanja dolgoročnega dialektološko-sociolingvističnega projekta *Leksikalna inventarizacija slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*, ki ga je leta 1980 na Inštitutu za slavistiko Univerze Karla in Franca v Gradcu zasnovala delovna skupina pod vodstvom Stanislava Hafnerja

(† 2006) in Ericha Prunča (gl. Hafner, Prunč 1980). Od prvotne skupine in vseh kasnejših sodelavcev do danes ves čas pri projektu sodeluje le Ludvik Karničar.¹

Objavi kompleksne zasnove projekta s petimi delnimi cilji² je sledilo začetno intenzivno zbiranje gradiva in objavljjanje prvih izsledkov raziskav, vendar se je kasneje delo zaradi kadrovskih in finančnih težav upočasnilo in omejilo predvsem na uresničevanje prvega delnega cilja, izdajo narečnega slovarja oz. »sistematično zbiranje doslej objavljenega dialektološkega gradiva in objavljjanje konkordance« (Prunč 1980: 55) – *Tezavra slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*. Sočasno s prvim zvezkom slovarja (A–B), dve leti po objavi zasnove projekta, 1982, je izšel *Ključ k Tezavru slovenskega ljudskega jezika na Koroškem* (Hafner, Prunč 1982), ki je za uporabnika slovarja nujen, da lahko razbere in uvrsti vse podatke, ki jih slovar zajema. V krajših časovnih intervalih so nato sledili trije zvezki: C–dn (1987), do–F (1992), G–H (1994), nato pa je izdajanje slovarja do januarja 2007, ko je izšel 5. zvezek, I–ka, zastalo kar za 14 let, ker je glavni urednik dobil druge zadolžitve.

Drugi delni cilj *Leksikalne inventarizacije slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*, katerega uresničevanje je tudi bolj ali manj neprekinjeno potekalo vsaj deloma, je leksični lingvističnogeografski cilj. Tako kot za slovarsko je bilo tudi za lingvističnogeografsko analizo gradivo zbrano v prvih letih projekta, in sicer najprej pisno z vprašalnimi listki, nato pa še s snemanjem gradiva na terenu v skupnem obsegu 60 ur (podrobneje o metodi in samem poteku zbiranja gradiva gl. Karničar 2007: 556). Bolj ali manj popolno gradivo je bilo zbrano za 111 leksemov,³ objavljenih je bilo skupno 14 kart s komentarjem (vključno s pričujočim prispevkom o poimenovanjih za koruzo), od tega največ ravno ob objavi zasnove projekta (gl. Hafner, Prunč 1980: [237]–307). V kasnejših fazah projekta so se sodelavci projekta osredotočili na objavljjanje izsledkov raziskav poteka več izoleks in ne na posamezne jezikovne karte (gl. Pfandl 1981, Karničar 1999).

V času od objave koncepta projekta je izšlo v več jezikih tudi skoraj trideset recenzij celotnega projekta in posameznih zvezkov slovarja, ki bi jih lahko strnili v ugotovitev, da gre za dobro zasnovan in glede na jezikovno, družbeno in politično situacijo zelo potreben, celo nujen projekt. Ostali delni cilji za zdaj ostajajo vsaj na papirju, z leti pa se njihovo uresničevanje najverjetneje vse bolj odmika.

¹L. Karničar je doktoriral na Inštitutu za slavistiko Univerze Karla in Franca v Gradcu z delom *Die Mundart von Ebriach/Obirsko – knjižna izdaja Ludwig Karničar, Der Obir-Dialekt in Kärnten. Die Mundart von Ebriach/Obirsko im Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte (Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Lexik, Texte)*, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Sitzungsberichte der Philosophisch-historische Klasse 1990.

²Ti delni cilji so: 1. izdaja *Tezavra slovenskega ljudskega jezika na Koroškem*; 2. določitev poteka izofon; 3. določitev poteka izoleks; 4. raziskovanje semantične strukture besedišča po posameznih besednih poljih in 5. opis kompleksne jezikovne situacije, zbiranje etnografskega in kulturnozgodovinskega gradiva, ustnega ljudskega izročila in dokumentiranje materialne ljudske kulture (za podrobnejši opis in vsebino ciljev gl. Prunč 1980: [37]–53).

³Seznam prvih 36 leksemov je objavljen v Hafner, Prunč (1980: 338–339), za ostale je trenutno izdelan seznam, ki pa še ni objavljen.

1.1 Projekt *Leksika in potek izoleks v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem*

Novе možnosti za nadaljevanje projekta so se pokazale v slovensko-avstrijskem znanstvenem sodelovanju med Balkansko komisijo Avstrijske akademije znanosti (ÖAW) in Znanstvenoraziskovalnim centrom Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ZRC SAZU), ki sta sofinancerja projekta, ter znotraj tega sodelovanja med Slovenskim znanstvenim inštitutom na Dunaju in Inštitutom za slavistiko Univerze Karla in Franca v Gradcu, kjer se hrani celotno gradivo in kjer tudi še naprej poteka delo. Tako se od septembra 2007 do avgusta 2010 delo nadaljuje v okviru projekta *Leksika in potek izoleks v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem*, katerega vodja na slovenski strani je Vera Smole⁴ s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani. Cilja v okviru tega triletnega projekta sta nadaljevanje izdajanja koroškega narečnega slovarja (v tem času predvidoma kd–Na), ustrežna lingvistično-geografska obdelava dela v začetku projekta zbranega leksičnega gradiva pa naj bi dala podatke o poteku nekaterih izoleks v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem. Ko bosta ta dva kratkoročna cilja izpolnjena, ostane še približno 53 odstotkov gradiva⁵ za slovarsko in približno 84 odstotkov gradiva za lingvistično-geografsko obdelavo.

2 Poimenovanja za koruzo v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem

Eden od pojmov, za katerega je bilo zbrano gradivo, je tudi koruza (024 koruza – Mais) s poimenovanji *turščica*, *turka*, *turkinja*, *sirek* in – sporadično – *koruza*. Širšo interpretacijo jezikovne karte za lekseme v pomenu ‘koruza’ na avstrijskem Koroškem in njihovo uvrstitev v kontekst slovenskega jezikovnega prostora nam omogoča že objavljena karta poimenovanj za *koruzo* na podlagi gradiva za SLA, objavljena v Benedik 1996.

2.1 Zgodovina koruze kot kulturne rastline

Latinsko ime koruze, *zea mays*, je določil Carl Linné leta 1737. Prvi del imena, *zea*, izvira iz poimenovanja za staro, danes komaj še znano kulturno rastlino iz rodu pšenice, poimenovanje pa se je uporabljalo tudi za druge vrste žit, ki so služile kot hrana za revne ali kot konjska krma. *Mays* je ime za koruzo, ki izvira od srednjeameriškega ljudstva Avaraki – »mahiz«, »marisi« ali »mariky«, kar pomeni ‘naše življenje ohranjajoči’ (Röser 2001: [35].)

Podobno vlogo kot jo je koruza glede na poimenovanje imela v svoji izvorni domovini, je dobila oz. ohranila tudi potem, ko jo je Kolumb spoznal ob svojem prvem potovanju na enega od karibskih otokov in jo poslal v Evropo. Ob krompirju se je namreč pokazala kot še ena rešitev za najrevnejše sloje prebivalstva, ki so živeli

⁴ Od l. 2008 je vodja projekta Matej Šekli.

⁵ Ta približna ocena je narejena na podlagi števila škatel, v katerih se hrani listkovno gradivo. Pri približni oceni je treba upoštevati, da je število listkov v posamezni škatli zelo različno.

v pomanjkanju hrane, saj je izpodrinila lokalne vrste žit in postala nadomestilo za majhne količine pridelane pšenice (Kaller Dietrich 2001: 14). Sprva so jo, podobno kot krompir in druge kulturne rastline, ki so prišle v Evropo ob odkritju Novega sveta, gojili kot okrasno rastlino, vendar se je koruza kot kulturna rastlina uveljavila povsod po svetu hitreje kot katerikoli drugi pridelek in je še danes daleč najpomembnejša kulturna rastlina, ki jo je Evropa prevzela iz Novega sveta. Glavna vzroka za veliko razširjenost pridelave koruze sta predvsem visoka prilagodljivost rastline na vse podnebne razmere in možnosti velike pridelave (Röser 2001: [35]–36.)

2.1.1 Širitev koruze kot kulturne rastline in s tem povezana poimenovanja

»Ameriška koruza« se je v 16. stoletju kot okrasna rastlina razširila v Španiji, na Portugalskem, v Franciji, Nemčiji, Italiji in Angliji, pomemben del pridelovanja žita v sredozemskih deželah in jugovzhodni Evropi pa je postala šele v 17. stoletju. Vzporedno se je pridelovanje koruze širilo tudi v Afriko in Azijo (Grebenščikov 1959: 55–56). Prvič je bila koruza v Evropi kot kulturna rastlina registrirana pod imenom »Welsch Korn«, in sicer pri nemškem naravoslovcu Hieronymusu Bocku v knjigi *New Kreuterbuch* iz leta 1539, prvo upodobitev pa najdemo tri leta kasneje pri Leonhardu Fuchsu v *De historia stirpium* pod nemškim imenom »Türkisch Korn«, zaradi česar so se pojavile domneve o neameriškem izvoru rastline. S Turčijo je povezano tudi italijansko knjižno poimenovanje »grano turco«⁶ in nekdanje angleško »Turkey Corn« (Grebenščikov 1959: 54–55). Kisch meni, da se poimenovanje »turški« pravzaprav nanaša na Mehiko (Srednjo Ameriko), od koder rastlina dejansko izhaja, saj Evropa v tistem času ni bila sposobna razmišljati preko svoje celine in je sama sebi predstavljala cel svet, tako da »eksotične« države niso mogle biti drugje kot na evropski meji – v Turčiji (Kisch 1946; citirano po Grebenščikov 1959: 54–55). Röser (2001: 36) kot podobne primere izvora poimenovanja navaja še »Türkischer Weizen« (severna Nemčija, Dolnja Avstrija, Sedmograška) ter »Welsch Korn« (Švica, Alzacija, Baden).

Iz poimenovanj za koruzo po kraju domnevnega izvora te rastline – turško poimenovanje »egiptovsko žito«, v Egiptu »sirsko proso«, v Iranu je koruza »pšenica iz Meke«, v Etiopiji »proso od morja« – lahko sklepamo, da je bila koruza povsod, kjer niso dobro vedeli, od kod izhaja, pojmovana kot rastlina iz neke tuje dežele. (Grebenščikov 1959: 55.)

Pri drugem izvoru poimenovanja gre za prevzem leksema iz jezika območja, od koder se je najverjetneje razširilo gojenje te kulturne rastline. Tako npr. v Avstriji razširjeno poimenovanje »Kukurutz«, ki je bilo preko madžarščine prevzeto iz slovanskih jezikov, dokumentira zgodovino razširitve koruze iz jugovzhoda v zahodno Evropo (Röser 2001: 36).

⁶Na (verjetno) več narečnih poimenovanj v italijanskem jeziku kaže to, da sta »[v] Istri in deloma na Notranjskem [...] prevladali izposojenki iz severne italijanščine *frmeton* in *frmetin*« (Benedik 1996: 7).

Eden od načinov poimenovanja je tudi prevzem imena rastline, ki je bila znana pred uvedbo koruze ter je imela podobno vlogo in videz kot koruza. Tako je na primer v 17. stoletju koruza v zahodni Evropi izpodrinila gojenje prosa in je od prosa v francoščini do konca 18. stoletja prevzela ime »millet«; šele po francoski revoluciji se je v francoščini pojavilo poimenovanje po izvirnem poimenovanju, torej »Maïs« (Kaller Dietrich 2001: 14–15).

2.2 Zemljepisna razporeditev in izvor poimenovanj za korožo v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem

V slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem se za korožo uporabljajo štiri različna poimenovanja oz. dve glede na način ali izvor poimenovanja ter sporadično še *koruza*. Tri poimenovanja imajo skupno besedotvorno podstavo oz. skupni etimon – *turščica*, *turka*, *turkinja* – ki se nanaša na tuje območje, od koder se je razširilo gojenje te kulturne rastline v vzhodne dežele in Balkan (Bezljaj 2005: 250). Od teh treh leksemov SSKJ navaja samo leksem *turščica*, in sicer s kvalifikatorjem narečno, vendar brez natančnejše zemljepisne opredelitve. Pri Gutschmannu je zapisana *tur/ka p/heniza*, ob sopomenkah *turšica*, *turčica*, *sirk* in *koruza*, Lexer leta 1862 za koroško nemščino navaja poimenovanje *türke*, *türgge*.

Pri poimenovanjih za kulturne rastline, ki izvirajo iz Amerike in so se po Evropi razširile v različnih smereh in z različno intenzivnostjo uveljavljanja, je očitno pogosto prihajalo tudi do večpomenskosti poimenovanja, tako npr. Stabej (1977: 81) lekseme *turka*, *turška repa* in *turkinja* navaja kot poimenovanja za krompir. S karte za SLA 420 *krompir* (Škofic 2007: 20) razberemo, da je v slovenskih narečjih za krompir prisoten le leksem *turka*, in sicer severnem delu kraškega narečja in severozahodnem delu tolimskega narečja primorske narečne skupine, kjer koroži pravijo *sirek*. Na enem vprašalnem listku je navedeno, da ima leksem *turkinja* v okolici IP 14 Pliberk/Bleiburg⁷ pomen 'paprika' – kulturna rastlina, ki jo je, sprva tudi kot okrasno rastlino, prenesel v Evropo Kolumb in je k nam prišla preko Turčije in Balkana. Ta podatek pa ni najbolj zanesljiv. V točki IP 14 Pliberk/Bleiburg sta v pomenu 'koruza' navedena leksema *turščica* (petkrat) in *turka* (enkrat).

Dva različna izvora poimenovanja delita obravnavano jezikovno območje navpično tudi na zemljepisno polovico (prim. Karničar 1999: 208) ter nakazujeta dve različni smeri prevzema te kulturne rastline, in sicer na eni strani z vzhoda, na drugi z zahoda. Grebenščikov (1959: 56) navaja, da se je v Nemčijo koruza razširila preko Koroške, Tirolske in Švice, druga pot pa je vodila preko Hrvaške in Madžarske.

⁷ IP = Informationspunkt oz. kraj/točka v mreži raziskovanih krajev; objavljena je v Hafner, Prunč 1980: [106]–120 in 1982: 75–89. Številčenje mreže krajev za SLA in za graški projekt se seveda ne ujema, zato je vedno uporabljena kratica IP, da je razvidno, da gre za številčenje po mreži krajev za graški projekt, pri SLA pa je navedeno samo ime kraja/točke.

2.2.1 Gradivo

Gradivo je bilo vneseno na osnovno karto, ki je že bila objavljena kot priloga v Hafner, Prunč 1980 in 1987. Iz legende je razvidno, da večji znaki predstavljajo gradivo z vprašalnih listkov (VL), enaki manjši znaki pa so podatki o dopolnitvah oz. odstopanjih, ki jih pridobimo iz kontrolnih posnetkov (KP). Prekrivnost podatkov ni označena, kar pomeni, da je, kjer se podatek z vprašalnih listkov ujema s podatkom s kontrolnih posnetkov, naveden samo podatek z vprašalnih listkov. Glede tega lahko ugotovimo, da bistvenih odstopanj ni, gre predvsem za preverjanje in potrditve gradiva, zbranega s pomočjo vprašalnih listkov. Opaznejšo dopolnitev iz kontrolnih posnetkov pomeni npr. najvzhodnejši zapis leksema *sirek* v IP 119 Borovlje/Ferlach, manjka pa npr. potrditev leksema *turkinja*, kar bo v nadaljevanju še podrobneje komentirano.

024: KORUZA – MAIS

A = t'u(:)rka⁸

B = t'u(:)rščica

C = turk'li:ja

D = s'i(:)rk

E = kor'u:za

Vprašalni listki:

1 (1C), 2 (1Bä,⁹ 1C, 1Xj), 3 (1Bi), 5 (1B, 1Bä, 1Xj), 6 (1B), 7 (1B), 8 (1Bi), 9 (1B, 1Bä, 1Xj), 10 (2B), 11 (2B), 12 (1B), 12a (1B), 13 (2Bä, 2Xj), 14 (1A, 4B), 15 (2B), 16 (1B, 1Bi), 18 (2B), 19 (1B), 22 (1B), 23 (1A), 23a (1B), 24 (1B), 25 (2B), 27 (5B), 27a (1B), 31 (7B, 1Bä, 1Bi, 1Xj), 34 (1Bi), 35 (1A, 1Bi), 36 (2B, 1Bä, 1Xj), 41 (1B), 42 (1B), 42a (1Ai, 1Bi), 44 (1B), 45a (1B), 47 (2B), 48 (1A), 49 (1B), 51 (2B, 1Aj, 1Xä), 52 (1A), 54a (1B), 55 (1A, 1B), 57 (1B), 58 (2A), 62 (1A), 63 (1Aä, 1Xj), 65 (1A), 66 (1A), 67 (1A), 72a (1Aä, 1Xj), 75 (1Ai), 77 (2A), 78a (1Bä, 1Xj), 79 (1A, 1Bä, 1Xj), 80a (1A), 82 (1Aä, 1Xj), 86 (1Ai), 101 (3B, 1Bi), 103 (1B; 1Bi), 104 (1Aä, 4B; 1Ej), 105 (1B), 106 (3B, 2 Bj, 2Xä), 107 (1Bi), 108 (1B), 108a (1B), 109 (9B), 110 (6B), 112 (1Bi), 114 (1B, 1Bi), 118 (1Bi), 119 (1A, 1Bi), 122 (3B), 123 (1B), 124 (1Ai, 1B, 1Bä, 1Xj), 125 (1Bi), 126 (1B, 1D), 126a (1B), 128 (1D), 128a (1D), 130 (1D, 1Dä, 1Xj), 131a (1D), 132 (2D), 136 (1D), 137 (13D, 2Di), 137a (1D), 138 (4D), 139 (2D), 141 (1D, 1Di), 141a (1D, 1Di), 142 (1D), 142b (1D), 143 (1D), 144 (2D), 145 (2D), 148 (1Dä, 1Xj), 150 (1D), 153 (1D), 155 (2D), 157 (5A, 2Ai), 157a (1A), 159 (1A), 159a (1A), 162 (1Aä, 1Bi, 1Xj), 164 (1Bä, 1Xj), 165 (2B, 1Bi), 167 (1B, 1Bä, 1Dj), 167a (1B), 169a (1B), 170 (3B, 1Bi, 4D), 171 (1D), 172 (2D), 173 (1D), 174 (2D), 175 (1Di), 175b (1Dä, 1Di, 1Xj), 176 (1B, 1Bi), 178 (1B), 179 (2B), 180 (1A, 1Bä, 1Xj), 181 (1B, 1D), 184 (1Di), 185 (1D), 187 (1D), 187a

⁸Za razliko od slovenske nacionalne transkripcije se tu znak za dinamični naglas pojavlja neposredno pred naglašanim vokalom.

⁹Legenda: ä = starejša generacija; j = mlajša generacija, X = podatek za generacijo, ki ga informator ni navedel; i = indirektno za slišana poimenovanja.

(1D), 191 (1Di), 194 (1D), 197 (1D, 1Di), 198 (1D), 201 (1Dä, 1Xj), 203 (1D), 204 (1Di), 206 (3D), 211 (1D, 1Di), 217 (1Dä, 1Xj), 217a (1D), 218 (1D), 220 (1D).

Kontrolni posnetki:

2a tú:ršca, 13 t'uršca, 14 t'uršca, 15 tú:ršca, tú:ršcə (acc.), 18 tú:ršca, 19 t'uršca, 20a tú:ršca, 23 t'uršca, 24 tú:ršca, 25 tú:ršca, 27b t'uršca, 31 tú:ršca, t'uršca, 31a tú:ršca, tú:ršca, 34 tú:ršca, 35 tú:ršca, 38 tú:ršca, tú:ršca, 45b tú:ršca, 47 tú:ršca, tú:ršca, 48 tú:ršca, 50 tú:ršca, tú:ršca, 53a tú:ršca, 54 tú:ršca, 54a tú:ršca, 55b tú:ršca, 56 tú:ršca, 58a tú:ršca, 64 tú:ršca, 65b tú:rqa, 67a tú:rqa, 68 tú:ršca, t'uršca, 68a t'uršca, t'uršca, 69 tú:rka, tú:rka/tú:ršca, 70a tú:ršca, t'uršca, 72 t'urqa, 75b tú:rqa, 77 tú:rqa, 79 t'urka, t'urqa, 81 t'urqa, 83 t'urqa, 85a t'urqa, 97 tú:rqa, 99 tú:ršca, sí:rk, 101 tú:ršca, 103 tú:ršca, 105a tú:ršca, 106 tú:ršca, tú:ršca, 107 tú:ršca, 108 tú:ršca, 110 tú:ršca, tú:ršca, tú:ršca, tú:ršca, 110a tú:ršca, t'uršca, 111a tú:ršca, 112 tú:ršca, 112a tú:ršca, 114a t'uršca, 115a tú:ršca, 115b tú:ršca, 116 tú:ršca, 118b tú:ršca, 119 t'uršca, sí:rqa, 120 tú:ršca, tú:ršca, 121 tú:ršca, tú:ršca, 122 tú:ršca, tú:ršca, tú:ršca, tú:ršca, 123 tú:ršca, tú:ršca, t'uršca, t'uršca, 124 tú:ršca, tú:ršca, tú:ršca, 124a tú:ršca, 126 tú:ršca, tú:ršca, 126b tú:ršca, 127 tú:ršca, tú:ršca, 127a sí:rqa, 128a sí:rqa, sí:rqa, 129 tú:ršca, 129a sí:rqa, sí:rqa, 130 sí:rqa, sí:rqa, sí:rqa, 130b sí:rqa, 131 sí:rqa, 138 sí:rqa, sí:rqa, 140b sí:rqa, 144 sí:rk, 147 sí:rk, 148 sí:rk, 148a sí:rk, 149a sí:rk, 150 sí:rk, 151a sí:rk, 152 sí:rk, sí:rk, 154 sí:rk, sí:rk, 155 sí:rk, 155a sí:rk, 156a tú:rqa, 157a tú:rqa, tú:rqa, 161a tú:rqa, 164a tú:rqa, tú:rqa, tú:ršca, 165 tú:ršca, tú:ršca, 165b tú:ršca, 165c tú:ršca, 166a tú:ršca, 167 sí:rqa, 170 sí:rqa, 170b tú:ršca, sí:rqa, 170c sí:rqa, 171 sí:rqa, 171a sí:rqa, 172 sí:rqa, 174 sí:rqa, sí:rqa, sí:rqa, 175a sí:rqa, 175c sí:rqa, 175d sí:rqa, 176b t'uršca, 179 tú:ršca, tú:ršca, 183a tú:ršca, 185 sí:rk, sí:rk, 187a sí:rk, sí:rk, 187c sí:rk, 188 sí:rk, 188a sí:rk, 189a sí:rk, 191a sí:rk, sí:rk, 192a sí:rk, 193a sí:rk, 195 sí:rk, sí:rk, 198 sí:rk, sí:rk, sí:rk, 200b sí:rk, 204 sí:rk, 205 sí:rk, sí:rk, 206 sí:rk, 211 sí:rk, sí:rk, 212 sí:rk, 213 sí:rk, 215a sí:rk, 219 sí:rk, 220 sí:rk, sí:rk.

2.2.2 Poimenovanje glede na prevzem rastline: *turkinja*, *turščica* in *turka*

Leksem *turkinja* je v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem tudi najmanj pogosto poimenovanje za koruzo, saj je zapisano samo dvakrat na vprašalnih listkih, in sicer enkrat kot edino poimenovanje (IP 1 Potoče pri Labotu/Bach bei Lavamünd) in enkrat kot dvojnično poimenovanje (IP 2 Suha/Neuhaus), se pravi na skrajnem vzhodnem delu slovenskih narečij na avstrijskem Koroškem, medtem ko v gradivu s kontrolnih posnetkov tega leksema ni.

Tudi v gradivu za SLA tega poimenovanja v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem ni, zapisano pa je v osmih točkah znotraj meja Slovenije, na območjih podjunskega (Libeliče), mežiškega (Ravne na Koroškem, Pameče, Brda, Straže – Mislinja) ter severno-pohorskega narečja (Vuzenica, Radlje ob Dravi, Zgornja Kapla) koroške narečne skupine, ki se zemljepisno seveda stika s slovenskimi narečji na avstrijskem Koroškem. Kot edino poimenovanje je po SLA leksem *turkinja*

zapisan samo v dveh točkah (Libeliče in Brda), v drugih točkah je navedeno tudi dvojnično poimenovanje *koruza* in v enem primeru še *turščica*.

Naprej v smeri proti vzhodu sta na karti poimenovanji *turščica* in *turka*, ki segata do približno polovice obravnavanega jezikovnega prostora. Poimenovanje *turščica* zajema vzhodno in zahodno Podjuno, Obirsko, vzhodni Rož in območje severno od Drave, do vključno IP 181 Loga vas/Augsdorf, *turka* pa območje Dravcev in Celovško kotlino. Na karti so jasno razvidna tudi vmesna območja, kjer se hkrati pojavljata dve poimenovanji ali celo tri, npr. Vršani – *turščica*/*turka*, ob Dravi, predvsem v spodnjem Rožu, južno od Drave se prepletajo tri poimenovanja: *turščica*, *turka* in *sirek*. Najbolj vzhodno seže poimenovanje *sirek* do točke IP 119 Borovlje/Ferlach.

2.2.3 Poimenovanje glede na podobnost z že znano kulturno rastlino

Za poimenovanje *sirek* na zahodnem robu slovenskega ozemlja že F. Benedik ugotavlja, da je bil tu očitno že pred uveljavitvijo znan *sirek* (*sorghum vulgare*) in »z uvedbo koruze se je ime preneslo na novo rastlino, saj sta si obe dokaj podobni« (Benedik 1996: 7), kar je tudi drugod (gl. primer francoščine) lahko način poimenovanja koruze. Etimološko je izhodišče lat. *suricum (syricum) granum »zrno iz Sirije«, iz česar je it. sórgo« (Bezljaj 1995: 237). Poimenovanje, ki nima besedotvornih variant za pomen 'koruza' niti v slovenskih narečjih na avstrijskem Koroškem niti na celotnem slovenskem jezikovnem prostoru, je razširjeno v zgornjem Rožu in na Zilji.

Sirek je tudi po SSKJ dvopomenski leksem, in sicer je v prvem pomenu 'koruzi podobna kulturna rastlina z latastim socvetjem in drobnimi semeni', se pravi *sorghum vulgare*, in v drugem 'koruza' s kvalifikatorjem narečno. Takšno dvopomensko opredelitev za *sirek* navaja že Pleteršnik, poleg tega tako SSKJ kot tudi Pleteršnik navajata še leksem *sirka* samo v pomenu 'sorghum vulgare', kot nar. severovzhodno (SSKJ) oz. za vzhodni del slovenske Štajerske (Pleteršnik). Pri Pleteršniku je v pomenu 'sorghum vulgare' zapisan še leksem *sirščina*.

2.2.4 Knjižno poimenovanje *koruza* kot dialektološko gradivo

Po SSKJ nevtralnno knjižno poimenovanje *koruza*, ki izhaja iz slovanskih jezikov in ima izhodišče verjetno v turš. kōkoroz, kōkūruz ali pa je beseda južnoslovenska, gl. kukúrjav v pomenu 'kodrast' (Bezljaj 1982: 69), se v gradivu za jezikovno karto v graškem projektu pojavi samo v eni točki.

Zgodovinsko gledano knjižni (pisni) jezik izhaja iz govornega jezika, knjižno besedje tudi iz narečnega, obenem pa vse večja komunikacijska pretočnost prostora in sodobni način življenja pospešujeta prehajanje besedja iz drugih socialnih in funkcijskih zvrsti v govorni jezik narečja (Škofic 2004: 355). Na primeru poimenovanj za koruzo lahko za avstrijsko Koroško spremljamo drugo plat procesa prevzemanja, tj. iz knjižnega jezika v narečje. Za poimenovanje koruza na karti za SLA

lahko razberemo, da je »kot edino poimenovanje razširjena ob vzhodni slovenski meji«, proti zahodu sledi »vmesni pas, kjer sta v uporabi obe imeni«, poleg tega pa se »poimenovanje koruza uporablja (najpogosteje kot vzporedno) tudi v posameznih krajih, kamor se je razširilo pod knjižnim vplivom« (Benedik 1996: 7). Glede na karto za SLA lahko ugotovimo, da prevzemanje na diatopični ravni (zemljepisna bližina leksema koruza kot edinega poimenovanja) spodbuja prevzemanje na diastratični ravni (prevzemanje leksema koruza iz knjižnega jezika). V obeh gradivih (SLA, graški projekt) je za avstrijsko Koroško poimenovanje *koruza* zapisano v vsakem projektu v drugi točki – po gradivu za SLA v Belšaku/Weißenstein, skrajni vzhod Podjune, v gradivu za graški projekt v IP 104 Železna Kapla/Eisenkappel v obirskem narečju, in sicer za mlajšo generacijo. Za oba zapisa lahko ugotovimo, da gre za dvojnično poimenovanje in da se ta inovacija širi iz ozemlja Republike Slovenije in pod vplivom slovenskega knjižnega jezika, za kar je med mladino in učečimi se slovensko čedalje več primerov.

2.3 Vključenost poimenovanj za koruzo v vseslovenski prostor

V mreži krajev za SLA je zajeto veliko večje območje, zaradi česar je (tudi) za avstrijsko Koroško mreža krajev redkejša; tako prehodna območja iz gradiva za SLA niso določljiva, vendar pa karta omogoča širšo interpretacijo karte regionalnega projekta, ki zajema le del sicer specifičnega dvojezičnega jezikovnega ozemlja. Glede na ugotovitve F. Benedik (1996) je v slovenskih narečjih skupno petnajst različnih poimenovanj za *koruzo* z večjo ali manjšo zemljepisno razširjenostjo. Na karto za SLA (Benedik 1996) smo zaradi boljše preglednosti poudarili znake/poimenovanja, ki se iz osrednje Slovenije nadaljujejo tudi na avstrijsko Koroško.

S karte za SLA lahko razberemo, da se samo v slovenskih narečjih v Avstriji uporablja leksem *turka*. Poleg tega je v gradivu za SLA leksem *turkinja* zapisan za podjunsko, mežiško in severnopohorsko-remšniško narečje koroške narečne skupine v Sloveniji, ne pa tudi za avstrijsko Koroško, kar je glede na precej redek zapis tega leksema v gradivu graškega projekta tudi pričakovano. Glede na gradivo regionalnega projekta se leksem *turkinja* pojavlja na skrajnem vzhodnem delu slovenskih narečij na avstrijskem Koroškem, iz česar lahko sklepamo, da gre za ostanek vzhodnopodjunskih značilnosti.

Poimenovanje *turščica* se v slovenski jezikovni prostor vključuje kot v zaokroženo celoto, ki pa jo na že omenjenem območju prekine poimenovanje *turkinja*. Poimenovanje *sirek* se v preostali slovenski jezikovni prostor vključuje v navpični smeri, s tem na severu sega še najbolj proti vzhodu, do IP 130 Sveče/Suetschach. Glede na karto graškega projekta segajo posamezni (trije) zapisi tega leksema še bolj vzhodno, že na območje, kjer prevladuje poimenovanje *turščica*, oz. na območje prekrivanja treh poimenovanj.

3 Nekatere samostalnice in pridevniške izpeljanke iz poimenovanja *sirek*

Ob zbiranju gradiva so informanti in informatorji imeli tudi možnost navajati komentarje v zvezi s poimenovanjem. Zabeležili so predvsem samostalnice in pridevniške izpeljanke iz leksema *sirek* tudi v točkah, kjer se kot edino ali dvojnično poimenovanje pojavljata *turščica* ali *turka*. Na podlagi teh leksemov, ki sicer niso bili zbrani sistematično, bi lahko sklepali na smer širitve leksema od zahoda proti vzhodu – poimenovanje za koruzo *sirek* se umika poimenovanju *turščica*, medtem ko v narečju ostajajo žive izpeljanke iz prejšnjega poimenovanja in jih še niso (v celoti) nadomestile izpeljanke iz novejšega poimenovanja. Za dokončno potrditev (ali opustitev) tega predvidevanja bi bilo treba opraviti še podrobnejšo raziskavo o zemljepisni razširjenosti izpeljank iz poimenovanja *sirek*.

Po skupinah glede na poimenovanje za koruzo navajamo nekaj primerov izpeljank iz leksema *sirek*.

Za IP 16 Vogrče/Rinkenberga (območje s poimenovanjem *turščica*) je navedeno, da so *sirek* sejali med vojno, da so delali sirkove metle. V tem primeru gre skoraj zagotovo za *sirek* v pomenu 'sorghum vulgare', ki so ga gojili že pred uvedbo koruze, njegova uporabnost pa je bila omejena predvsem na krmo za živino in porabo različnih delov rastline, ne pa toliko za prehrano.

V skupini leksemov z območja, kjer je edino ali prevladujoče poimenovanje za koruzo *turščica*, so pridevnik *sirkov* 'koruzni', in sicer v zvezi *sirkovi žganci* v IP 118 Glinje/Glainach in IP 170 Bilčovs/Ludmannsdorf, glagol *sirkati* v IP 122 Slovenski Plajberk/Windisch Bleiberg v pomenu 'ličkati, majati koruzo'¹⁰ in v IP 123 Poden/Bodental (*turščica*) v pomenu 'mleti koruzo' ter v IP 170 Bilčovs/Ludmannsdorf *sirkovec* v pomenu 'koruzni kruh z nekaj pšenične moke' (med 2. svetovno vojno).

Na območju, kjer je edino poimenovanje *sirek*, so sporadično navedeni samostalniki *sirkovec* 'koruzni kruh z nekaj pšenične moke' (med 2. svetovno vojno) v IP 130 Sveče/Suetschach, *sirkovina* 'steblo koruze' v IP 148 Pečnica/Petschnitzen, *sirkovišče* 'koruzno polje' v IP 172 Želuče pri Bilčovsu/Selkach bei Ludmannsdorf ter *sirkla* v pomenu 'koruzna slama' v IP 206 Bistrica na Zilji/Feistritz i.G.

Tudi pri Pleteršniku je zapisanih precej izpeljank iz leksema *sirek*, dve se nanašata le na rastlino 'sorghum vulgare': *sirkovišče* v pomenu 'Moorshirsensstoppelfeld', *sirkovec* v pomenu 'Moorshirsensbrot', nekateri tako na 'sorghum vulgare' kot na koruzo: *sirkov* v pomenu 1 'von der Moorshirse' in 2 'koruzen', *sršeta* v pomenu 'pitnik, koruza za pičo', *sirkovina* v pomenu 1 'Moorshirsensstroh' in 2 'koruznica', *sirčina* v pomenu 'koruzno ali sirkovo steblo' ter dva le na koruzo: *sirčišče* v pomenu 'Kukuruzacker nach der Ernte', leksem *sirčje* v pomenu 'koruznica, das Kukuruzstroh'.

¹⁰ V gradivu graškega projekta je pod številko 101 zbrano tudi gradivo za lupiti koruzo, tako da bo podrobnejša primerjalna analiza s poimenovanji za koruzo narejena ob karti in komentarju za lekseme v pomenu 'lupiti koruzo'. Za druge v tem odstavku navedene tvorjenke se gradivo ni zbiralo sistematično.

4 Sklep

Iz navedenega izhaja, da je motivacija poimenovanj za koruzo v slovenščini podobna kot v drugih jezikih, kjer imamo opravka s poimenovanji glede na zemljepisni izvor ali podobnost te kulturne rastline. Koroška poimenovanja se sistematično vključujejo v sestav slovenskih narečnih poimenovanj, kot je razvidno tudi iz priložene leksične karte.

Literatura

- BENEDIK, Francka, 1996: Narečni izrazi za koruzo, koruzni storž, ličkati in ružiti. *Razprave. Razred za filološke in literarne vede* 15. 7–25.
- BEZLAJ, France, 1982: *Etimološki slovar slovenskega jezika K–O*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BEZLAJ, France, 1995: *Etimološki slovar slovenskega jezika P–S*. Ljubljana: Ljudska pravica.
- BEZLAJ, France, 2005: *Etimološki slovar slovenskega jezika Š–Ž*. Ljubljana: Založba ZRC.
- GREBENŠČIKOV, Igor, 1959: *Mais als Kulturpflanze*. 2., razširjena izdaja. Wittenberg Lutherstadt: A. Ziemsen Verlag.
- GUTSMANN, Oswald, 1987: *Deutsch-windisches Wörterbuch mit einer Sammlung der ver-deutschen windischen Stammwörter, und einiger vorzüglichern abstammenden Wörter*. [Auf Slowenisch-Deutsch umgekehrt und bearbeitet von Ludwig Karničar, Graz 1999.]
- HAFNER, Stanislaus, PRUNČ, Erich (ur.), 1980: *Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten*. Slowenistische Forschungsberichte. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- HAFNER, Stanislaus, PRUNČ, Erich (ur.), 1982: *Schlüssel zum »Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten«*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- HAFNER, Stanislaus, PRUNČ, Erich (ur.), 1987: *Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten. Band 2: C–dn*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- KALLER DIETRICH, Martina, 2001: Mais – Ernährung und Kolonialismus. *Mais: Geschichte und Nutzung einer Kulturpflanze*. Ur. D. Ingruber, M. Kaller Dietrich. Frankfurt a.M.: Brandes & Apsel, Wien: Südwind.
- KARNIČAR, Ludvik, 1999: Aktualnost slovenskih narečij na Koroškem in tipologizacija izoleks. *Logarjev zbornik. Referati s 1. mednarodnega dialektološkega simpozija v Mariboru*. Ur. Z. Zorko, M. Koletnik. Maribor: Slavistično društvo Slovenije. 204–213.
- KARNIČAR, Ludvik, 2006: Iz koroške poljedeljske leksike. *Diachronija in synchronija v dialektoloških raziskavah*. Ur. M. Koletnik, V. Smole. Maribor: Slavistično društvo.
- KARNIČAR, Ludvik, 2007: Diatopische Synonyme für die Kartoffel in den Kärntner slowenischen Dialekten. *Kritik und Phrase. Festschrift für Wolfgang Eismann zum 65. Geburtstag*. Ur. P. Deutschmann. Wien: Praesens Verlag.
- LEXER, Matthias, ²1965: *Kärntisches Wörterbuch*. Wiesbaden: Sändig.
- PFANDL, Heinrich, 1981: K regionalni porazdelitvi izoleks v slovenskih narečjih na Koroškem. *Slavistična revija* 29/4. 449–452.

- PLETERŠNIK, Maks, 1984–1985: *Slovensko-nemški slovar. Transliterirana izdaja*. Ur. M. Furlan, H. Dobrovoljc, H. Jazbec. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Založba ZRC. [Elektronski vir.]
- PRUNČ, Erich, 1980: Forschungskonzept zur Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten. *Lexikalische Inventarisierung der slowenischen Volkssprache in Kärnten*. Slowenistische Forschungsberichte. Ur. S. Hafner, E. Prunč. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- RÖSER, Martin, 2001: Biologie und Naturgeschichte der Mais. *Mais: Geschichte und Nutzung einer Kulturpflanze*. Ur. D. Ingruber, M. Kaller Dietrich. Frankfurt a.M.: Brandes & Apsel, Wien: Südwind.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika z Odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in Bese-diščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki*, 2005. Ljubljana: DZS. [Elektronski vir.]
- STABEJ, Jože, 1977: *Kruh ubogih. Kulturnozgodovinski in jezikovni načrt zgodovine krompirja na Slovenskem*. Ljubljana: SAZU.
- ŠKOFIC, Jožica, 2004: Od narečnega h knjižnemu besedju (po gradivu za *Slovenski lingvistični atlas*). *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem: Členitev jezikovne resničnosti* (Obdobja 22). Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 353–370.
- ŠKOFIC, Jožica, 2007: Karta slovenskih narečij z različnimi poimenovanji za krompir. V: Monika Kalin Golob, Nataša Komac, Nataša Logar: *O slovenskem jeziku*. Ljubljana: Evropski parlament, Informacijska pisarna za Slovenijo, Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije, Služba Vlade Republike Slovenije za evropske zadeve.

Prilogi:

- Karta 1: 024 – koruza: barvna karta, izdelana s sodobnimi računalniškimi orodji, je objavljena v 6. zvezku narečnega slovarja (*Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten, Band 6: kd-kv*, ur. S. Hafner, E. Prunč, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2009).
- Karta 2: SLA – koruza (avtorica: Francka Benedik, 1996)

